

Н. Балпанов¹ , Н. Түтінова^{2*} , Т. Аманкүл³

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

²Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: nurtut29@gmail.com

ЖАҒАНДАНУ МЕН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОКОНФЕССИЯЛЫҚ ЖӘНЕ КОНФЕССИЯАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРҒА ӘСЕРІ

Бұл мақалада жағандану мен жаңғырту үдерістерінің Қазақстандағы этноконфессиялық, этносаралық және конфессияаралық қатынастарға әсері қарастырылады. Этносаралық және конфессияаралық қатынастарда ғана ретке келтіруші функциясын орындай отырып, толеранттылық өзінің пәндік мазмұнына ие бола алады. Зерттеудің негізгі мақсаты – тәуелсіздік жылдарындағы діни ахуалдың даму ерекшеліктерін, көпэтносты қоғамдағы толеранттылық мәдениетінің рөлін және оның тұрақтылыққа ықпалын анықтау. Авторлар Қазақстандағы діни ұйымдардың қалыптасуы мен жұмыс істеу ерекшеліктеріне, көші-қон және урбанизацияның этникалық қарым-қатынастарға ықпалына терең талдау жасайды. Зерттеу сапалы контент-талдау, салыстырмалы және тарихи әдістер арқылы жүргізілді. Жұмыстың ғылыми жаңалығы – толеранттылық ұғымының этноконфессиялық кеңістіктегі мағынасын жаңаша қарастыру және оны қазақстандық контексте қолдану ерекшелігін ашу. Этноконфессиялық қатынастардағы толеранттылық мәдениеттің қалыптасуы біздің көпэтникалық және көпконфессиялық қазақстандық қоғамның өзекті теориялық және практикалық мәселелеріне жатады. Негізгі нәтижелерге Қазақстанда соңғы 25 жылда конфессияаралық келісімнің қалыптасу жолдары, діни институттардың рөлі, миграциялық және урбанистік үдерістердің ықпалы жөніндегі тұжырымдар жатады. Аталған зерттеу этносаралық келісім, дінаралық диалог салаларындағы теориялық негізді толықтыра отырып, көпэтносты қоғамда тұрақтылықты сақтау үшін тиімді тәсілдерді ұсынады. Жұмыс нәтижелері ішкі саясат, қоғамдық келісім және мәдениетаралық коммуникация салаларында тәжірибелік мәнге ие.

Түйін сөздер: этноконфессиялық, ұлтаралық және конфессияаралық қатынастар, этносаралық қатынастар, толеранттылық, этникалық.

N. Balpanov¹, N. Tutinova^{2*}, T. Amankul³

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

²Karagandy Buketov University, Karagandy, Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: nurtut29@gmail.com

Impact of globalization and modernization on ethno-confessional and inter-confessional relations in Kazakhstan

Only in interethnic and interfaith relations can tolerance acquire a concrete content, fulfilling the role of a regulatory mechanism. This article examines the impact of globalization and modernization processes on ethnoconfessional and interfaith relations in Kazakhstan. The aim of the study is to identify the features of the religious situation in the post-Soviet period, the role of a culture of tolerance in a multiethnic society, and its significance for maintaining social stability. The authors analyze the formation and activities of religious organizations, as well as the influence of migration and urbanization on ethnic and interfaith interactions. The research methodology includes content analysis, as well as comparative and historical methods. The scientific novelty of the study lies in the reinterpretation of the concept of tolerance in the context of ethnoconfessional interaction in Kazakhstan. The formation of a culture of tolerance in ethno-confessional relations is one of the current theoretical and practical issues of our multi-ethnic and multi-confessional Kazakhstani society. The main findings include conclusions about the development of interfaith harmony over the past 25 years, the role of religious institutions, and the influence of social processes on ethnoconfessional relations. The significance of the study lies in strengthening the theoretical foundations of interethnic

and interfaith dialogue. The practical value of the work is its applicability in domestic policy, public consensus, and intercultural communication.

Key words: ethno-confessional, inter-ethnic and inter-confessional relations, inter-ethnic relations, tolerance, ethnicity.

Н. Балпанов¹, Н. Тутинова^{2*}, Т. Аманкул³

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Аблай хана, Алматы, Казахстан

²Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганды, Казахстан

³Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: nurtut29@gmail.com

Влияние глобализации и модернизации на этноконфессиональные и межконфессиональные отношения в Казахстане

Лишь в межэтнических и межконфессиональных отношениях толерантность может иметь свое предметное содержание, выполняя функцию регулятора. В данной статье рассматривается влияние процессов глобализации и модернизации на этноконфессиональные и межконфессиональные отношения в Казахстане. Цель исследования – выявить особенности религиозной ситуации в постсоветский период, роль культуры толерантности в многоэтническом обществе и её значение для поддержания общественной стабильности. Авторы анализируют формирование и деятельность религиозных организаций, а также влияние миграции и урбанизации на этнические и межконфессиональные взаимодействия. Методология исследования включает контент-анализ, сравнительный и исторический методы. Научная новизна работы заключается в переосмыслении понятия толерантности в контексте этноконфессионального взаимодействия в Казахстане. Формирование культуры толерантности в этноконфессиональных отношениях является одной из актуальных теоретических и практических проблем нашего полиэтнического и поликонфессионального казахстанского общества. Основные результаты включают выводы о развитии конфессионального согласия в течение последних 25 лет, роли религиозных институтов и влиянии социальных процессов на этноконфессиональные отношения. Значимость исследования состоит в укреплении теоретических основ межэтнического и межконфессионального диалога. Практическая ценность работы заключается в её применимости для внутренней политики, общественного согласия и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: этноконфессиональные, межэтнические и межконфессиональные отношения, межэтнические отношения, толерантность, этничность.

Кіріспе

Жаһандану үдерісінде этноконфессиялық және конфессияаралық қарым-қатынастардың маңыздылығы арта түсуде. Қоғамдағы тұрақтылықты, мемлекеттің экономикалық және саяси дербестігін, сондай-ақ мәдени-этникалық ерекшеліктерін сақтай отырып, өзара құрмет пен жауапкершілік қағидаттарына сүйенген этносаралық және дінаралық келісімді нығайту – негізгі міндеттердің бірі болып қала береді.

Діни және этникалық факторлардың өзара байланысы екі жақты әрі қарама-қайшы сипатқа ие. Кейбір тарихи кезеңдерде конфессиялық тиесілік тек этникалық сәйкестікпен ғана шектелмей, адамдардың өмірінде маңызды орын алса, басқа кезеңдерде этникалық фактор басым рөл атқарды. Жалпыадамзат тарихында конфессияаралық және этносаралық қатығыстардың жиі орын алғанын байқауға болады, олардың көпшілігі өзара үштасып жатады. Этникалық қатығыстар кейде конфессиялық сипатқа ие

болса, керісінше, конфессиялық қатығыстар этникалық негізде ушығуы мүмкін. Мұндай қатығыстар этникалық және діни алуандығы жоғары көпұлтты мемлекеттер үшін айтарлықтай қауіп төндіреді.

Этносаралық және конфессияаралық қатынастардың үйлесімді дамуын қамтамасыз етуде толеранттылық басты реттеуші факторлардың бірі болып табылады. Осы тұрғыда толеранттылықтың мәдени мәні – этноконфессиялық қатынастардағы моральдық-этикалық нормалар мен құндылықтар жүйесін қалыптастырудан көрінеді.

Көпұлтты және көпконфессиялы қазақстандық қоғам үшін маңызды теориялық әрі практикалық мәселелердің бірі – этноконфессиялық өзара қатынастардағы толеранттылық мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Бұл құбылыс қоғамдық санамен және адамның түрлі өмірлік салаларымен тығыз байланыста дамиды. Осы екі фактордың интеграциясы этноконфессиялық факторды – әлеуметтік-мәдени феноменді

қалыптастырады. Ол белгілі бір этникалық топтың санасында белгілі бір дінмен сәйкестенуін сипаттайды және діни әрі этникалық әрекеттің бір мезгілде пайда болуын, сондай-ақ олардың өзара ықпалдастығын қамтиды.

Діни және этникалық факторлардың байланысы күрделі және қарама-қайшы сипатқа ие. Кейбір тарихи кезеңдерде діни тиесілік этникалық сәйкестіктен маңыздырақ рөл атқарса, басқа кезеңдерде этникалық фактор басымдыққа ие болды. Адамзат тарихында конфессияаралық және этносаралық қақтығыстар жиі кездескен, олар көбіне өзара ұштасып отырған. Этникалық қақтығыстар кейде конфессиялық сипатқа ие болып, керісінше, конфессиялық қақтығыстар этникалық қарама-қайшылықтарды тудыруы мүмкін. Мұндай қақтығыстар көпэтносты және көпконфессиялы халық құрамы бар мемлекеттер үшін ерекше қауіп төндіреді. Этносаралық және конфессияаралық қатынастарда толеранттылық маңызды реттеуші рөл атқарады. Осы тұрғыда толеранттылық мәдениеті этноконфессиялық қатынастардағы негізгі моральдық-этикалық нормалар мен құндылықтарды анықтайды.

Әлемдік қауымдастық үшін толеранттылық маңызды әлеуметтік феномен болып табылады. Ол қазіргі көпмәдениетті және плюралистік қоғамдарда тұрақтылыққа жетудің қажетті шарты ретінде қарастырылады. Қазіргі әлемде шамамен 3000 этникалық қауымдастық және 200-ден астам мемлекет бар. Алайда, олардың ішінде тек 20 мемлекет қана этникалық жағынан біртекті болып саналады, ал қалған елдерде этникалық әртүрлілік тән. Сондықтан қазіргі әлемде тұрақты даму мен қоғамдық келісімге ұмтылатын мемлекеттер этникалық және діни әртүрлілікті ескере отырып, толеранттылық принциптерін сақтауы қажет. Бұл – этникалық қауымдастықтардың барлық мүмкіндіктерін ескеріп, олардың әлеуметтік және саяси институттармен өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін, әлеуметтік-мәдени топтардың қажеттіліктері мен мүдделерін қорғауға бағытталған оң қатынасты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Соңғы онжылдықта этнос пен ұлт теориясын дамытуда шетелдік зерттеушілердің еңбектері айрықша маңызға ие болды. Атап айтқанда, У. Альтерматт, Б. Андерсон, Э. Геллнер, А. Козинг, Э. Смит, С. Хантингтон, Э. Хобсбаум

және К. Хюбнер сынды ғалымдардың зерттеулері бұл бағыттың ғылыми негізін қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосты. Ресейде XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап бүгінгі күнге дейін бірқатар ғалымдар этнос теориясы мен этносаралық қатынастар мәселелерін зерттеумен айналысып келеді. Олардың қатарында Р.Г.Абдулатипов, С.А. Арутюнов, Ю.В. Бромлей, С.И.Брук, М.Н.Губогло, Л.Н. Гумилев, Л.М.Дробичева, С.В. Лурье, А.П. Садохин, В.А.Тишков, Н.Н. Чебоксаров және басқа да зерттеушілер бар. Кейбір ғалымдардың еңбектері марксистік идеология ықпалынан толықтай арыла алмағанымен, олар ұсынған ғылыми тұжырымдар өзектілігін сақтап келеді.

Қазақстан Республикасы сияқты көпэтносты және көпконфессиялы қоғамда этноконфессиоцентризм мен мақсатты құрылымдардың ықпалын жою үшін мемлекеттің этноконфессиялық қатынастардағы толеранттылық пен әлеуметтік ынтымақтастықты қамтамасыз етуге бағытталған күш-жігері қажет. Ынтымақтастық – ортақ мүдделерді, пікір бірлігін, өзара қолдау мен тәуелділікті, сондай-ақ ортақ жауапкершілікті білдіреді.

Классикалық әлеуметтанулық зерттеулерде ынтымақтастық әртүрлі аспектілерде қарастырылады: ол қоғамның белсенді интеграциялық үдерісінің нәтижесі (М. Вебер), тапсыз қоғамның көрсеткіші (К. Маркс, В. Ленин), еңбектің бөлінуімен байланысты құбылыс (О.Конт, Э.Дюркгейм), тұлғалардың өзара қарым-қатынасының ерекше формасы (П. Сорокин), соборлық қағидасы (славянофилдер), өзара әрекеттестіктің қалыптасқан нәтижесі (Г. Блумер, Дж.Мид) немесе әлеуметтік формаларға мән беретін фактор ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, ынтымақтастық өзара түсіністікке негізделген әрекеттің басты элементі (Ю. Хабермас) немесе адам табиғатынан туындайтын биологиялық инстинкт (А. Бергсон) ретінде сипатталады. Э.Дюркгейм мен О. Конттің тұжырымдамаларына сәйкес, қоғамдағы ынтымақтастық пен әлеуметтік тәртіпті діни сенім жүйелері қамтамасыз етеді. Олар моральдық беделге ие болып, ритуалдық тәжірибелерге сүйене отырып, әлеуметтік топтар мен ұйымдардың бірігуіне ықпал етеді.

Қазақстандық ғалымдардың зерттеулері этникалық қатынастардың әртүрлі қырларына, соның ішінде этноконфессиялық және конфессияаралық өзара әрекеттестікті талдауға арналған. Қазақстандағы этносаралық қатынас-

тарды зерттеумен айналысқан ғалымдардың қатарында Р.Б. Абсаттаров, Р.С. Арын, А. Айталы, М.А. Әбішев, Г.В. Малинин, В.Ю. Дунаев, В.Д. Курганская, А.Н. Нысанбаев, З.Н. Сәрсенбаев, М.М. Сужиков, К.Т. Өтелбаев, З.К. Шаукенова сынды зерттеушілерді атауға болады (Шаукенова, Морозов, Козырев, 2010: 77).

Қазақстандағы этностардың тарихы мен діни ерекшеліктері туралы жан-жақты мәліметтер Ж.У. Қыдыралинаның еңбектерінде көрініс тапқан. Сонымен қатар, егемен Қазақстандағы этносаралық қатынастарды мемлекеттік реттеудің әртүрлі аспектілерін қарастырған және Қазақстан халқы Ассамблеясының рөліне ерекше назар аударған ғалымдар қатарында Б.Б. Абдығалиев, Л.А. Байдельдинов, О. Дымов, Р.К. Қадыржанов, К.Е. Күшербаев, Н.А. Логинова, М.Олкотт, С.Т. Сейдуманов, Е.Л. Түгжанов, Г.В. Кан, В.С. Коробкин, Н.У. Шаяхметов сынды зерттеушілер бар.

Қазақстан Республикасында толеранттылық пен ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесі көптеген қазақстандық ғалымдардың зерттеу еңбектерінде қарастырылған. Бұл тақырыпқа А.Р. Масалимова, А.Н. Нысанбаев, А.Т. Құлсариева, А.Д. Құрманалиева, Н.Ж. Байтенова, З.Н. Исмағамбетова, А.Г. Карабаева, Ш.С. Рысбекова, Т.Х. Ғабитов, Қ.А. Затов, Қ.С. Бағашаров және басқа да дінтанушылардың ғылыми мақалалары мен зерттеулері арналған. Т.Х. Ғабитов пен Қ.А. Затов «Исламдағы толеранттылық дәстүрі» атты еңбектерінде толеранттылықты адамның болмысының негізгі категорияларының бірі ретінде сипаттайды. Олар бұл ұғымның әділеттілік қағидаттарымен тығыз байланысты екенін атап өтеді. Олардың пайымдауынша, әділеттілік – қоғам мен ғарыштағы үйлесімділіктің сақталуы, ал бұл үйлесімділік бұзылған жағдайда әділетсіздікке алып келеді. Әділетсіздік, өз кезегінде, тағатсыздықты туындатады (Ғабитов, Затов, 2014).

Қазақстандық зерттеушілердің пікірінше, «саяси тұрақтылық пен этноконфессиялық қатынастардың тұрақтылығы, көпұлтты халықтың мүдделерінің динамикалық тепе-теңдігі мемлекеттегі негізгі үдерістердің даму бағытын анықтайды» (Карабаева, Исмағамбетова, 2015: 2).

Толерантты қарым-қатынас белгілі бір дәрежеде сенімге негізделеді, өйткені ол мемлекетте демократияның тұрақты қызмет етуі үшін маңызды рөл атқарады. Қоғамда әртүрлі топтар өкілдеріне қатысты толеранттылықтың жетіс-

пеуі шиеленістер мен әлеуметтік тұрақсыздықтың пайда болуына әкелуі мүмкін.

Америкалық әлеуметтанушылар Л. Джеймс, М. Реймонд және басқа ғалымдар «толеранттылық – кез-келген демократиялық мемлекеттің ажырамас элементі» екенін атап көрсетеді. Олардың пікірінше, толеранттылықсыз саяси бәсекелестік мүмкін емес.

Қазақстан халқының этникалық құрамы өзіндік ерекшеліктерге ие, әсіресе жергілікті тұрғындар мен әртүрлі аймақтардан қоныс аударған халықтың өзара байланысы тұрғысынан. Мәселен, 2009 жылғы халық санағының деректеріне сәйкес, қазақтар ел халқының 63,1%-ын, ал басқа этностар 36,9%-ын құрады. Ал Ресейдегі этникалық құрылым өзгеше: мұнда халықтың 80%-дан астамын орыстар құраса, басқа этностардың үлесі 20%-дан төмен. Осылайша, полиэтностық деңгей әр елдегі негізгі этникалық топтардың пайыздық арақатынасына байланысты ерекшеленеді.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу теориялық, тарихи және салыстырмалы талдау жолымен жүргізілді. Дінді философиялық әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде түсіндірудің әдіснамалық негіздері дін саласында теориялық тұрғыдан пысықталды. Бұл әдіс мәдени, әлеуметтік және діни құндылықтардың, соның ішінде толеранттылық құндылықтарының жұмысын бағалау мен сипаттауды анықтауға және қолдануға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

Толеранттылық мәселесі және оны іске асыру этносаралық қатынастардың дамуына байланысты тек соңғы он бес жылда ғана көтерілген жоқ, керісінше, әртүрлі мәдениет өкілдерінің өзара қарым-қатынасында әрдайым маңызды рөл атқарып келді. Сонымен қатар, өзара құрмет, келісім және ынтымақтастық қағидаттарына негізделген бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайту идеялары әрдайым қоғамның назарында болды. Бұл ұстанымдар әлеуметтік-саяси, экономикалық, мәдени, нәсілдік, этностық және діни айырмашылықтары бар мемлекеттерде тұрақтылық пен үйлесімді дамуға ықпал етеді. Үшінші мыңжылдықтағы революциялар мен соғыстардың кері әсерін терең түсінген көптеген елдер мен саяси көшбасшылар этносаралық, дінаралық және ұлтаралық қақтығыстардың алдын алу жо-

лын тандап, толеранттылықты негізгі құндылық ретінде қабылдады. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету және бейбітшілікті сақтау мақсатында діни бірлестіктер, этностық қауымдастықтар, әлеуметтік және саяси институттар арасында өзара құрмет, төзімділік пен келісім қағидаларын нығайту маңызды шарттардың бірі болып табылады.

Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін қоғамды жаңғырту үдерісінде жүйелі түрде либералды саяси реформалар жүзеге асырыла бастады. Елдегі діни ахуал ар-ождан бостандығын қамтамасыз етуге бағытталған саясаттың нәтижесінде діни сананың жаңаруымен сипатталады. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда діни ұйымдар санының артуы мен олардың сапалық тұрғыдан дамуы айқын байқалды.

Бүгінде Қазақстан Республикасы Дін істері ұсынған Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктер туралы:

Қазақстанда 18 конфессияны біріктіретін 3980 діни бірлестік тіркелген. Олардың ішінде 2832-сі исламдық, 347-сі православие, 93-і католик, 593-і протестант, 61-і Ехоба куәгерлері, 23-і Жаңа апостолдық шіркеу, 13-і Кришна санасы қоғамы, 7-і иудаизм, 6-ы бахаи, 2-і буддизм, 2-і соңғы күнгі әулиелер Иса Мәсіхтің шіркеуі (мормондар), 1-і муниттер қауымына жатады. Ел аумағында жалпы 3777 діни ғимарат бар, оның ішінде 2847 мешіт, 301 православие шіркеуі, 115 католик шіркеуі, 422 протестант ғибадат үйі, 56 Ехоба куәгерлерінің ғибадат орны, 24 Жаңа апостолдық шіркеу үйі, 6 синагога, 2 бахаи ғибадат үйі, 3 Кришна санасы қоғамының ғибадатханасы және 1 буддисттік ғибадатхана орналасқан. Қазақстанда ресми түрде 413 миссионер тіркелген, олардың 376ы шетел азаматтары, ал 37і – Қазақстан Республикасының тұрғындары. Сенімдер бойынша олардың саны келесідей бөлінеді: католиктер – 240, елуінші күн шіркеуі – 67, мормондар – 23, Кришна санасы қоғамы – 31, пресвитериандық шіркеу – 22, православтар – 16, баптистер – 6, Жаңа апостолдық шіркеу – 3, Жетінші күн адвентистері – 3, иудаизм – 2 (ҚР Діни бірлестіктері, 2024: 3).

Этноконфессиялық қатынастардың негізгі қатысушысы – этнос болып табылады. Оның өкілі этнофор деп аталып, ол этникалық ерекшеліктердің тасымалдаушысы саналады. Этноконфессиялық қауымдастықты анықтау барысында этникалық және діни сәйкестіктің тоғысу шегі ретінде Қазақстандағы тек немістерден құрал-

ған меннониттер мен лютерандық суборт мысал ретінде қарастырылады (Дик, 2014).

Қазақстанда Құрбан айт пен Рождество діни мерекелері демалыс күндері ретінде белгіленген. Республикада дәстүрлі конфессиялар (ислам мен христиандық) діни ұйымдары және елімізде бұрын болмаған дәстүрлі емес діни ағымдардың жаңа бірлестіктері бар көпконфессиялық кеңістік қалыптасты. Қазақстанда 295 православие ғибадат орны бар. Бүгінде Қазақстанда православие шіркеуіне қатысты 329 діни бірлестік ресми түрде тіркелген. Олардың қатарында республикалық деңгейдегі діни бірлестік ретінде Митрополит округі мен 9 епархия бар. Православие қауымдастықтары негізінен Алматы, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Қостанай және Қарағанды облыстарында шоғырланған. Сонымен қатар, ел аумағында православие монастырлары да қызмет атқарады (Сұлтанов, 2009: 5).

Қазақстанда діни әртүрлілік айқын көрініс табады. Ел аумағында Рим-Католик шіркеуіне тиесілі 79 діни бірлестік қызмет етеді. Сонымен қатар, дәстүрлі және жаңадан пайда болған протестанттық шіркеулер саны 500-ге жуықтады. Бұдан бөлек, Қазақстанда 4 еврей және 2 буддистік діни қауымдастық жұмыс істейді. Алайда, елге діни экстремизмнің таралуына ықпал ететін жалған діни құрылымдардың пайда болуы белгілі бір қауіп тудырады. Бұл жағдай елдің мәдени әртүрлілігін айғақтағанымен, этносаралық және конфессиялық келіспеушіліктердің туындау ықтималдығын арттырады (Шаукенова, Морозов, Козырев, 2010: 6).

Қазақстандағы протестанттық бағыт әртүрлі конфессияларды қамтиды. Олардың ішінде тарихи тұрғыдан орныққан лютерандар, меннониттер, баптистер сияқты қауымдастықтармен қатар, XX ғасырдың 90-жылдары қалыптасқан жаңа діни қозғалыстар да бар. Оларға негізінен елуіншілер, пресвитериандар және харизматикалық шіркеулер жатады. Протестанттық қауымдастықтардың сандық өзгерістері өткен ғасырдың соңында Германия, Ресей және өзге елдерге болған ауқымды көші-қон процестерімен байланысты. Бұл жағдай, әсіресе, лютерандық, меннониттік және неміс диаспорасына тән өзге де діни бірлестіктер санының азаюына алып келді. Сонымен қатар, кейбір протестанттық қауымдастықтар көпұлтты сипатқа ие болып, олардың құрамына бұл сенім бағытына дәстүрлі түрде жатпайтын халықтар да кіре бастады.

Қазақстанда дәстүрлі емес протестанттық бағыттар, әсіресе елуіншілер, пресвитериандар мен харизматикалық қозғалыстар едәуір кең таралды. Бұл діни бірлестіктердің негізі ХХ ғасырдың 90-жылдары қаланып, олардың қалыптасу кезеңінде шетелдік миссионерлердің ықпалы зор болды. Сондай-ақ, бұл ұйымдар өз қызметінде көпұлтты аудиторияға бағытталған уағыз-насихат жұмыстарын белсенді түрде жүргізді және олардың дамуы шетелден келген материалдық қолдаудың арқасында қарқын алды. Қазақстан аумағында Жаңа апостолдық шіркеу, «Жетінші күн адвентистері», «Иегова куәгерлері» және мормондар («Иса Мәсіхтің соңғы күнгі әулиелер шіркеуі») айрықша орын алады. Бұл діни бірлестіктер протестанттық қозғалыстың қалыптасу кезеңінде пайда болғанымен, олардың сенім жүйесі мен ғибадат ету дәстүрлері өзіндік ерекшеліктерге ие. Православие мен католицизм тұрғысынан алғанда, бұл ағымдар сектанттық бағыт ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, көптеген протестанттық шіркеулер оларды өздерінің діни дәстүріне жатқызбайды, ал аталмыш діни бірлестіктердің өкілдері өздерін протестанттар қатарына енгізбейді.

Этноконфессиялық қауымдастықтар этносаралық және дінаралық байланыстардың негізгі қатысушыларының бірі болып табылады. Этникалық және діни сәйкестігі толық үйлесетін этноконфессиялық қауымдастықтарға мысал ретінде меннониттік діни топтар мен тек неміс этносына жататын лютерандық шіркеулерді атауға болады (Ипатов, 1980: 8). Қазақстандағы этноконфессиялық және дінаралық қатынастарға жаһандану айтарлықтай ықпал етуде. Қазіргі заманғы көші-қон үрдістерінің қарқын алуы жаһандану кезеңіндегі заңды құбылыс ретінде қарастырылады. Тарихи тұрғыдан халықтың қоныс аударуы қайтымсыз үдеріс саналады. Қазіргі уақытта көші-қон үрдістерінің ауқымы едәуір кеңейіп, түрлі этностар әлемнің әртүрлі аймақтарында тұрақтап қалуда. Мысалы, түріктер Берлинде, марокколықтар Мадридте, үндістер Лондонда, мексикалықтар Лос-Анджелесте, ал вьетнамдықтар Гонконгта қоныстанған (Дик, 2014).

Еңбек көші-қоны (латын тілінен «migratio» – қоныс аудару) саяси тұрақтылық, экономикалық даму деңгейі және жұмыс берушілердің төлем қабілеттілігі жоғары елдерге бағытталады. Орталық Азиядағы көші-қон үшін ең тартымды аймақтардың бірі – Қазақстан Республикасы. Бұл елге тарихи отанына оралған қандастармен қа-

тар, көршілес Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қытай және Ресей мемлекеттерінен еңбек мигранттары тұрақты түрде қоныс аударып келеді (Аттали, 1993: 10).

Қазақстанның мигранттарды қабылдау және оларды интеграциялау мүмкіндіктері экономикалық қуаты жоғары батыс елдеріне қарағанда шектеулі. Сонымен қатар, қабылдаушы қоғамның этнодемографиялық құрылымы өзгеріске ұшырауда. Бұл үдеріс халық санының динамикасына, ұлттық құрамға, демографиялық, саяси, әлеуметтік және мәдени факторларға әсерін тигізеді. Қазақ халқы толерантты этнос ретінде танылғанымен, қазіргі уақытта мигранттарға қатысты белгілі бір деңгейде теріс көзқарастар байқалуда. Әсіресе, жасырын иммиграция, оның ішінде Қытайдан заңсыз көші-қон мәселесіне қатысты алаңдаушылық орын алуда (Садовская, 2001: 11). Мигранттар көп шоғырланған аймақтарда әлеуметтік шиеленістің артуы, сондай-ақ ксенофобияның, саяси радикализм мен экстремизмнің күшеюі қауіп туындауы мүмкін. Мұндай үдерістер этносаралық қақтығыстардың пайда болуына әсер етуі ықтимал. Қазақстандағы жаңғыру процесінің негізгі міндеттерінің бірі – урбанизацияланған қазақ қоғамын қалыптастыру болып табылады. Дегенмен, бұл үрдісті іске асыру барысында ауылдық жерлерден қоныс аударған тұрғындардың дәстүрлі көзқарастары қалалық өмір салтымен астасып, жаңа ортаға бейімделді. Соның нәтижесінде қазіргі қалалық кеңістікте «дәстүрлі» және «еуропалық» құндылықтар қатар өмір сүруде.

Жедел жаңғырудың әсері әртүрлі дүниетанымдық көзқарастардың (дәстүрліден постиндустриалдыққа дейін) ұрпақтар арасында үйлесім табуына алып келді. Жедел урбанизация және жаңа әлеуметтік салалардың қарқынды дамуы ауылдық аймақтарда қалыптасқан дәстүрлі тәжірибелердің қалалық ортаға ауысуын жеделдетті. Дәстүрлі құндылықтар, соның ішінде шежіреге мән беру, трайбализм және непотизм, қазіргі әлеуметтік жағдайларға бейімделіп, Қазақстан Республикасының әлеуметтік құрылымының маңызды бөлігіне айналууда. Ру-тайпалық байланыстар көптеген жағдайда мансаптық өсудің, экономикалық және саяси жетістікке жетудің басты «әлеуметтік лифті» ролін атқарып келеді. Бұл жағдай дәстүрлі құндылықтардан алшақтаған қалалық қазақтардың бір бөлігін және титулдық емес ұлт өкілдерін әлеуметтік-саяси процестерден шеттетуге мүмкін. Мұның ықтимал салдарының бірі – «сапалы» эмиграция, яғни өз

әлеуетін жүзеге асыра алмаған білікті мамандардың елден кетуі.

Осылайша, дәстүрлі негіздерге қайта оралу мен моноэтностық қоғам құру әрекеттері этносаралық қатынастардың күрделене түсуіне ықпал етуі мүмкін. Бұл мәселенің маңыздылығын Қазақстан Республикасының президенті де атап өткен: «Ұлт Көшбасшысы ретінде мені қазақшілік бірлікті бұзуға бағытталған күштердің пайда болуы алаңдатады. Мұндай үрдістердің ықпалында болған адамдар саналы немесе бейсаналы түрде қоғамды шежірелік бөлініске қарай ығыстырады» (Назарбаев, 2012).

Ел ішіндегі миграциялық үдерістер көбінесе реттелмеген сипатқа ие болып, мемлекеттік бақылауды қажет етеді. Ірі қалалар маңында «кедейлік кварталдарының» қалыптасуы және халықтың маргиналдануы урбанизацияның күрделі мәселелерінің бірі болып отыр. «Ауыл – қала» және «депрессивті аймақ – дамыған аймақ» бағыттарындағы көші-қон ағындарының реттелмей ұлғаюы әлеуметтік шиеленістердің күшеюіне себеп болуы мүмкін. Осы көші-қон үдерістерін жан-жақты зерттеу, олардың негізгі тенденцияларын сараптау және болашаққа болжам жасау – этноконфессиялық қатынастардың тұрақтылығын сақтау, азаматтық келісімді нығайту және қоғамда толеранттылық мәдениетін дамыту үшін аса маңызды.

Бүгінде Қазақстанның этноконфессиялық қауіпсіздігіне әсер етуі мүмкін бірнеше факторларды бөліп көрсетуге болады:

- әлемдік қаржы дағдарысының салдарынан халықтың әлеуметтік жіктелуі мен поляризациясының тереңдеуі;
- этностардың егеменді мемлекеттің жаңа даму жағдайларына бейімделуіндегі қиындықтары;
- исламның саясаттандырылуы;
- дәстүрлі емес діни бірлестіктердің белсенді таралуы, діни-саяси экстремизм мен терроризмнің күшеюі, сондай-ақ олардың этникалық сипат алу үрдісі.

Көптеген мемлекеттердің тәжірибесі дәстүрлі емес діни бірлестіктердің таралуы белгілі бір алаңдаушылық тудыратынын көрсетеді. Осыған орай, кейбір елдер бұл мәселеге қатысты алдын алу шараларын қабылдап, дәстүрлі діни ұйымдардың құқықтарын қорғауға бағытталған саясат жүргізуде. Мысалы, халқының 97%-ы православие дінін ұстанатын Грекия православие шіркеуін мемлекеттік шіркеу ретінде танып, басқа діни бірлестіктердің қызметіне белгілі бір

шектеулер енгізді. Данияда мемлекеттік мәртебеге ие евангелистік-лютерандық шіркеу мемлекеттің қаржылай қолдауына ие. Ирландияда католик шіркеуі ерекше мәртебеге ие. Сонымен қатар, Германия, Испания, Норвегия, Аргентина, Ұлыбритания және басқа да бірқатар елдердің заңнамаларында мемлекеттік дінге қатысты түрлі деңгейдегі артықшылықтар көзделген. Қазақстандағы діни ахуал да осы жаһандық үрдістердің ықпалымен күрделеніп келеді. Дәстүрлі конфессиялар ішінде терең әрі жасырын өзгерістер байқалуда. Бұл үдерістің негізгі себептерінің бірі – дәстүрлі емес діни қозғалыстардың белсенді түрде таралуы. Мұндай жағдай тарихи қалыптасқан этноконфессиялық тепе-теңдікке ықпал етіп, конфессияаралық бәсекелестіктің күшеюіне әкелді. Сонымен қатар, кейбір конфессиялар мен діни ұйымдар дінді саясиландыруға ұмтылып, өз қызметтерін саясатпен байланыстыруда.

Дінді саясаттандырудың ең қауіпті көріністерінің бірі – діни-саяси экстремизм мен радикалды клерикализм. Соңғы жылдары республикада сунниттік исламның Ханафи мәзһабы негізіндегі дәстүрлі діни жүйесінен айырмашылығы бар ағымдар ерекше белсенділік танытуда. Бұл жағдай әсіресе ислам фундаментализмі мен радикалды идеологиялардың, соның ішінде ваххабизм сияқты ағымдардың таралуына ықпал етуде. Мұндай діни ағымдар пікір еркіндігін шектеп, діни нормаларды қатаң ұстануды талап етіп, құқықтық жүйеде шарифат заңдарын басшылыққа алу қажеттігін алға тартады. Бұл құбылыстардың тереңдеуі діни ахуалдың ушығуына және этноконфессиялық қатынастардың тұрақсыздануына алып келуі мүмкін.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бұл үрдістер діни ахуалды күрделендіріп, конфессияаралық қатынастарда жағымсыз құбылыстардың жинақталуына ықпал етеді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев 2017 жылы: «Діни экстремизмнің, соның ішінде Интернет пен әлеуметтік желілер арқылы таралуының алдын алу бойынша жұмыс жүргізу қажет. Қоғамда радикализмнің кез келген түріне, әсіресе діни саладағы көріністерге мүлдем төзеушілік қағидатын қалыптастыру маңызды», – деп атап өтті (Назарбаев, 2017).

Осылайша, жаһандану, жаңару, ішкі және сыртқы көші-қон, урбанизация сияқты процестер Қазақстан Республикасының әлеуметтік-мә-

дени жағдайына ықпал етіп, көпэтносты және көпконфессиялы қоғамда этноконфессиялық қатынастардың толеранттылық мәдениетін қалыптастыру мен дамытуды зерттеудің өзектілігін арттыруда.

Этникалық және діни құндылықтар өзара тығыз байланысты және ұлттық мәдениеттің негізгі аспектілері болып табылады. Этникалық және діни жағынан біртекті мемлекеттерде ортақ этномәдени жүйе қалыптасуы мүмкін. Алайда, Қазақстан этникалық және діни тұрғыдан алғанда әртүрлілікті сипаттайды.

Бұл факторлар еліміздегі азаматтық қоғамның рухани негіздерін қалыптастыратын рәміздер, наным-сенімдер, құндылықтар мен мінез-құлық нормалары арқылы қазақстандық ұлттық мәдениеттің дамуына әсер етеді. Тәуелсіз Қазақстан жағдайында этникалық және діни бірегейліктің жаңғыруы қазақ ұлттық мәдениетінің ел ішіндегі бірлікті нығайтудағы рөлін арттыруда. Осыған байланысты этноконфессиялық қатынастардағы толеранттылықтың дамуы – еліміздің тұрақтылығы, қауіпсіздігі және орнықты дамуы үшін басты аспектілердің бірі болып табылады.

Этноконфессиялық қатынастар – күрделі әрі көпқырлы құбылыс. Оларды зерттеу этникалық және діни сана арасындағы өзара әрекеттестік динамикасын түсінуге, талдауға және бағалауға мүмкіндік береді. Көпұлтты қоғамдағы мәдени дамуда белгілі бір дін аясында қалыптасқан этноконфессиялық субмәдениеттер ұлттық мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Дін және оның институттары этникалық қауымдастықтардың мәдениеті мен дәстүрлеріне ықпал етіп, олардың құндылықтары арқылы халықтар арасындағы өзара қарым-қатынастарды нығайтуға немесе керісінше, айырмашылықтарды тереңдетуге әсер етуі мүмкін. Діни мекемелер – мешіттер, шіркеулер және басқа да ғибадат орындары халықтың наным-сенімдерін культтік жүйеге бейімдеп, этникалық ерекшеліктер мен этникалық колоритті белгілі бір конфессия аясында қалыптастырады.

Діни институттардың көзқарастары қоғамның этникалық ортасына еніп, этникалық сипатқа ие болады. Этникалық және діни бірегейлікті айқындау – діннің мифологиялық идеялар, діни сезімдер мен культтер арқылы этникалық ерекшеліктерге бейімделуінің нәтижесі. Діни көзқарастар, салт-дәстүрлер, моральдық қағидалар мен шіркеу институттары қоғамның күнделікті өмірімен тығыз өріліп, ұлттық бірегейлік-

тің маңызды құрамдас бөлігіне айналады. Бұл үдеріс рухани-ғұрыптық кешеннің жекелеген элементтерін этникалық ерекшеліктерге сәйкестендіруге ықпал етіп, белгілі бір конфессия мен этникалық топ арасындағы тұрақты байланысты нығайтады. Осындай өзара ықпалдастық этникалық қауымдастықтар мен діни конфессиялар арасында қалыптасып, бұл процесте діни ұйымдар мен мемлекет белгілі бір ұйымдастырушылық рөл атқарады.

Көптеген халықтардың көзқарасында этноконфессиялық синкретизм элементтері дәстүрлі этникалық дүниетанымды қалыптастырады. Бұл әсіресе діни ғұрыптарға негізделген дәстүрлі этникалық рәсімдерде айқын көрінеді. Адам осы жүйеге қосылғаннан кейін өмірінің әртүрлі салаларында оны ұстанып, оған бағынады. Жергілікті этникалық ерекшеліктер дінге сенушілердің тұрмыстық санасында, діни идеологияда, сондай-ақ теологтардың еңбектерінде көрініс табады. Діни жүйелер мен конфессиялардың өзара әрекеті халықтар арасындағы қарым-қатынасқа әсер етеді. Этникалық қауымдастықтардың бірегейлігі мен алуан түрлілігі, сондай-ақ дін ерекшеліктері кейде «өз» құдайларына деген сенімге негізделген төзбеушіліктің конфессиялық формаларының қалыптасуына ықпал етуі мүмкін.

Қорытынды

Күрделі өзара іс-қимылға түсе отырып, этносаралық және конфессияаралық қатынастар этноконфессиялық қатынастар ретінде көрінеді. Бұл – ұлтаралық және конфессияаралық байланыстарға қарағанда анағұрлым күрделі әрі белсенді құбылыс. Орыс зерттеушісі Ю.В. Семенов бұл туралы: «Діни фактордың этникалық факторға әсері ерекше түрде соңғысының ықпалын күшейтеді және керісінше», – деп атап өткен (Семенов, 2012: 15). Осы тұрғыда этноконфессиялық қатынастар халықтың ұлттық мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Оларды талдау көпэтносты қоғамдағы діни фактордың нақты рөлін анықтауға, азаматтардың этникалық және діни санасы арасындағы, сондай-ақ этномәдени және діни құндылықтар арасындағы байланыстардың даму динамикасын зерделеуге мүмкіндік береді (Семенов, 2012: 15).

Әлеуметтік, этникалық және мәдени тұрғыдан алуан түрлі көпұлтты қоғамда тұрақтылықты сақтау үшін толеранттылық мәдениетін дамыту басты шарттардың бірі болып табылады. Қоғамның әлеуметтік-саяси және рухани өмі-

рінің негізгі қағидаты ретінде толеранттылықтың барлық түсіндірмелерінде оның этникалық және конфессиялық қырлары ерекше маңызға ие. Бұл олардың әлеуметтік мазмұндағы маңыздылығын айқындайды. Әртүрлі дін өкілдеріне құрметпен қарау мен діни төзімділік қағидаттарын дамыту толеранттылықтың негізін құрайды. Бұл, ең алдымен, қақтығыстар мен келіспеушіліктердің алдын алу, сондай-ақ әртүрлі этникалық, діни, саяси және мәдени топтардың бейбіт қатар өмір сүруіне жағдай жасау қажеттілігіне негізделген.

Қазақстандықтар үшін толеранттылық тек саяси мәдениеттің бір бөлігі ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің негізгі қағидаларының бірі ретінде қалыптасуда. Көпэтносты және көпкон-

фессиялы қоғам жағдайында рухани тұрақтылық пен өзара түсіністік – халықты ортақ азаматтық қауымдастыққа біріктіретін және оның дамуына серпін беретін маңызды факторлардың бірі. Қазақстандағы қоғамдық келісім мен бірлікті қамтамасыз ету – елдегі тұрақтылықты нығайтуға, сондай-ақ қазақ мәдениетінің көпқырлы ерекшелігі мен бірегейлігін сақтауға ықпал етеді. Осыған орай, этносаралық және конфессияаралық келісімнің тиімді моделін қалыптастыру – Қазақстанның жаңғыру процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл модель қоғамдағы тұрақтылық пен бірлікті нығайтып қана қоймай, елдің әлемдік бәсекеге қабілетті мемлекеттер қатарына қосылуына ықпал ететін маңызды шарттардың бірі саналады.

Әдебиеттер

- Qazaqstan tarihy (2013). История протестантизма в Казахстане. <https://e-history.kz/ru/e-resources/show/13379>
- Аттали, Дж. (1993). На пороге нового тысячелетия. – М.: Международные отношения. – 37. <https://spbib.ru/ru/catalog/-/books/11221687-na-poroge-novogo-tysyacheletiya>
- Ғабитов Т.Х., Затов Қ.А. (2014). Исламдағы толеранттылық. <https://islam.kz/kk/articles/islam-jane-gylym/islamdagy-toleranttylyq-278/>
- Дик, Йоханнес (2014). Исторические корни и соотношение конфессиональных и этнических границ в меннонитской идентичности в СССР. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-korni-i-sootnoshenie-konfessionalnyh-i-etnicheskih-granits-v-mennonitskoy-identichnosti-v-sssr/viewer>
- Заң (2011). Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктері туралы. <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/141?lang=kk>
- Ипатов, А.Н. (1980). Этноконфессиональная общность как социальное явление (Проблемы взаимодействия религии и этнической принадлежности): диссертация доктора философских наук. – М. – 205. <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstanskaya-model-etnokonfessionalnogo-soglasiya>
- Карабаева А.Г., Исмагамбетова З.Н. (2015). Роль духовно-нравственных факторов в формировании толерантности // Материалы республиканской научно-теоретической конференции в рамках фундаментальных научно-исследовательских проектов «Толерантность и солидарность как основы межнационального общения в контексте модернизации казахского общества», «Традиции толерантности в исламе» и «Модернизация духовного секуляризма в казахском обществе» // Сборник научных статей: под ред. Масалимовой А.Р., Исмагамбетовой З.Н., Карабаевой А.Г. – Алматы, «Qazaq universiteti». – 271.
- Назарбаев, Н.А. (2012). Послание Президента народу Казахстана. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g
- Назарбаев, Н.А. (2017). Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-31-yanvarya-2017-g
- Садовская, Е.Ю. (2001). Миграция в Казахстан на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы. – Алматы: Фалым. – 260. https://openlibrary.org/books/OL15577163M/Migratsiia_v_Kazakhstane_na_rubezhe_XXI_veka
- Семенов, И.В. (2012). Этноконфессиональные отношения как объект исследования // Ежегодник финно-угроведения. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnokonfessionalnye-otnosheniya-kak-obekt-issledovaniya>. – 72-78.
- Султанов, Б.К. ред. (2009). Казахстанский опыт межэтнического и межконфессионального согласия: предложения для ОБСЕ: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: КИСИ при Президенте РК.
- Шаукенова З.К., Морозов А.А., Козырев Т.А. (2010). Межнациональные и межконфессиональные отношения в Республике Казахстан (по результатам социологического исследования): научные издание. – Алматы: КИСИ. – 90. <http://www.kisi.kz/index.php/ru/biblioteka/izdaniya/1444-21-mezhnatsionalnye-i-mezhkonfessionalnye-otnosheniya-v-respublike-kazakhstan-po-rezultatam-sotsiologicheskogo-issledovaniya-nauchnoe-izdanie-almaty-kisi-pri-prezidente-rk-2010-90-s>

References

- Attali, J. (1993). Na poroge novogo tysyacheletiya [On the threshold of the new millennium]. – Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya. – 37. <https://spbib.ru/ru/catalog/-/books/11221687-na-poroge-novogo-tysyacheletiya> (in Russian)
- Dik, Iohannes (2014). Istoricheskie korni i sootnoshenie konfessionalnyh i etnicheskikh granis v mennonitskoi identichnosti v SSSR [Historical roots and the relationship between confessional and ethnic boundaries in Mennonite identity in the USSR]. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-korni-i-sootnoshenie-konfessionalnyh-i-etnicheskikh-granits-v-mennonitskoy-identichnosti-v-sssr/viewer> (in Russian)
- Gabitov T.Kh., Zatov Q.A. (2014). Islamdagy tolerantilyq [Tolerance in Islam]. <https://islam.kz/kk/articles/islam-jane-gylym/islamdagy-tolerantilyq-278/> (in Kazakh)
- Ipatov, A.N. (1980). Etnokonfessionalnaya obshechnost' kak sotsial'noe yavlenie (Problemy vzaimodeistviya religii i etnosa): dissertatsiya doktora filosofskikh nauk [Ethno-confessional community as a social phenomenon (Problems of interaction between religion and ethnicity): dissertation of a doctor of philosophical sciences]. – Moscow. – 205. <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstanskaya-model-etnokonfessionalnogo-soglasia> (in Russian)
- Karabaeva A.G., Ismagambetova Z.N. (2015). Röl duhovno-nravstvennykh faktorov v formirovaniі tolerantnosti // Materialy Respublikanskoi nauchno-teoreticheskoi konferensii v ramkah fundamentalnykh nauchno-issledovatel'skikh proektov «Tolerantnost' i solidarnost' kak osnovy mejkulturnoi komunikatsii v kontekste modernizatsii kazahstanskogo obshchestva», «Traditsia tolerantnosti v islama» i «Modernizatsia duhovnykh senostei kazahstanskogo obshchestva» // Sb. nauch. st.: pod obsh. red. Masalimovoi A.R., Ismagambetovoi Z.N., Karabaevoi A.G. [The role of spiritual and moral factors in the formation of tolerance // Materials of the republican scientific and theoretical conference within the framework of fundamental research projects “Tolerance and solidarity as the basis for interethnic communication in the context of modernization of Kazakh society”, “Traditions of tolerance in Islam” and “Modernization of spiritual secularism in Kazakh society” // Collection of scientific articles: edited by Masalimova A.R., Ismagambetova Z.N., Karabaeva A.G.] – Almaty: “Qazaq universiteti”. – 271. <https://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/24676/1/9/0/> (in Russian)
- Law (2011). About religious associations of the Republic of Kazakhstan. <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/141?lang=kk>. (in Kazakh)
- Nazarbayev, N.A. (2012). Poslanie Prezidenta narodu Kazakhstana [Message of the President to the people of Kazakhstan]. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbayeva-narodu-kazahstana-14-dekabrya-2012-g (in Russian)
- Nazarbayev, N.A. (2017). Tretya modernizatsiya Kazakhstana: global'naya konkurentosposobnost' [The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness]. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbayeva-narodu-kazahstana-31-yanvary-2017-g (in Russian)
- Qazaqstan tarihy (2013). Istoriya protestantizma v Kazakhstane [History of Protestantism in Kazakhstan]. <https://e-history.kz/ru/e-resources/show/13379> (in Russian)
- Sadovskaya, E.Y. (2001). Migratsiya v Kazakhstane na rubezhe XXI veka: osnovnye tendentsii i perspektivy [Migration to Kazakhstan at the Turn of the 21st Century: Main Trends and Prospects]. – Almaty: Faly'm. – 260. https://openlibrary.org/books/OL15577163M/Migratsiia_v_Kazakhstane_na_rubezhe_XXI_veka (in Russian)
- Semenov, Y.V. (2012). Etnokonfessional'nye otnosheniya kak ob'ekt issledovaniya. Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovaniy [Ethnoconfessional relations as an object of research. Yearbook of Finno-Ugric studies]. – 72-78. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnokonfessionalnye-otnosheniya-kak-obekt-issledovaniya> (in Russian)
- Shaukenova Z.K., Morozov A.A., Kozyrev T.A. (2010). Mezhnatsional'nye i mezhekonsessional'nye otnosheniya v Respublike Kazahstan (po rezul'tatam sotsiologicheskogo issledovaniya): Nauchnoye izdanie [Interethnic and interfaith relations in the Republic of Kazakhstan (according to the results of sociological research): Scientific publication]. – Almaty: KISI. – 90. <http://www.kisi.kz/index.php/ru/biblioteka/izdaniya/1444-21-mezhnatsionalnye-i-mezhekonsessionalnye-otnosheniya-v-respublike-kazahstan-po-rezultatam-sotsiologicheskogo-issledovaniya-nauchnoye-izdanie-almaty-kisi-pri-prezidente-rk-2010-90-s> (in Russian)
- Sultanov, B.K. ed. (2009). Kazahstanskii opyt mezhetnicheskogo i mezhekonsessionalnogo soglasia: predlozheniya dlya OBSE: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii [Kazakhstan's experience of interethnic and interfaith harmony: proposals for the OSCE: materials of the international scientific and practical conference]. – Almaty: KISI pri Prezidente RK. – 40. <http://www.kisi.kz/index.php/ru/biblioteka/izdaniya/904-2-kazahstansko-rossijskie-otnosheniya-sostoyanie-i-perspektivy-materialy-mezhdunarodnoj-nauchnoj-konferentsii-g-almaty-22-sentyabrya-2008-g-otv-red-b-k-sultanov-almaty-kisi-pri-prezidente-rk-2009-160-s> (in Russian)

Авторлар туралы мәлімет:

Балпанов Нұрлан Мұхаметқалиұлы – PhD, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: nurlan_balpanov@mail.ru).

Түтінова Нұрғұл Ерқанатқызы (корреспондент-автор) – PhD, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің қауымдастырылған профессоры (Қарағанды, Қазақстан, nurtut29@gmail.com).

Аманқұл Темур Оралбайұлы – PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті дінтану және мәдениеттану кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: amankul_2007temur@mail.ru).

Information about authors:

Balpanov Nurlan Mukhametkaliuly – PhD, Senior Lecturer at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurlan_balpanov@mail.ru).

Tutinova Nurgul Erkanatkyzy (corresponding author) – PhD, Associate Professor of Karagandy Buketov University (Karagandy, Kazakhstan, nurtut29@gmail.com).

Amankul Temur Oralbaiuky – PhD, Senior Lecturer of the Department of Religious and Cultural Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: amankul_2007temur@mail.ru).

Сведения об авторах:

Балпанов Нурлан Мухаметкалиевич – PhD, старший преподаватель Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана (Алматы, Казахстан, e-mail: nurlan_balpanov@mail.ru).

Тутинова Нургуль Еркнатовна (автор-корреспондент) – PhD, ассоциированный профессор Карагандинского университета имени Е.А. Букетова (Караганды, Казахстан, nurtut29@gmail.com).

Аманкул Темур Оралбайұлы – PhD, старший преподаватель кафедры религиоведения и культурологии Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: amankul_2007temur@mail.ru).

6 мамыр, 2024 ж. тіркелді.
20 наурыз, 2025 ж. қабылданды.